

НАУКОВА ЗАПИСКА.

Виконавець: Кравченко Н.О., м.н.с. Ради по вивченню продуктивних сил України

НАН України

Розвиток рекреаційного господарства Полісся та напрями його удосконалення

I. Актуальність територіальної організації рекреаційного господарства Поліського регіону України.

Необхідність територіальної організації рекреаційного господарства на Поліссі обумовлюється як загальнодержавними, так і регіональними аспектами: проголошенням туризму, який є складовою рекреаційної сфери, одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури; зростанням ролі економічних, соціально-культурних, екологічних та інших наслідків рекреаційної діяльності, що впливають на соціум, економіку та природу країни та регіону; територіальними диспропорціями в умовах і рівнях рекреаційного обслуговування українського населення та існуванням у Поліському регіоні можливостей щодо забезпечення пропорційного розвитку рекреаційного господарства країни; можливостями більш ефективного використання рекреаційних ресурсів Полісся; загостренням рекреаційних потреб поліського населення, зумовленим критичною екологічною ситуацією в регіоні; приналежністю поліських областей України (Волинської, Рівненської, Житомирської та Чернігівської) до депресивних територій; розвитком рекреаційної сфери, яка посприяла б виведенню економіки регіонів із кризового стану. Окрім того, рекреаційна сфера причетна до відтворення здоров'я нації, стан якого на даному етапі Міністерством охорони здоров'я України визнається як кризовий.

II. Проблеми розвитку рекреаційної сфери в регіоні.

Функціонування рекреаційного господарства в Україні і на Поліссі, зокрема, супроводжується рядом проблем, від успішного вирішення яких залежить його подальше становлення та розвиток. Встановлено, що перешкодою ефективному функціонуванню рекреаційного господарства на Поліссі є наступні чинники.

1. Радіаційне забруднення північних районів Полісся (Загальна площа радіаційно уражених територій Поліського економічного району становить 23,9 тис. км²).
2. Висока зношеність матеріально-технічної бази закладів відпочинку та розміщення.
3. Недостатньо розвинена рекреаційна та транспортна інфраструктура.
4. Обмежений асортимент рекреаційних послуг, низька їх якість.
5. Висока собівартість рекреаційних послуг (наприклад, у деяких підприємств санаторно-курортного господарства даний показник становить більш ніж 85% доходу від реалізації послуг).
6. Конкуренція з боку суб'єктів рекреаційної господарської діяльності з інших регіонів і країн.
7. Низький попит на рекреаційні послуги, що надаються в регіоні.
8. Незадовільний рівень інформованості потенційних споживачів рекреаційних послуг та інвесторів про рекреаційні можливості регіону.
9. Низький рівень платоспроможного попиту з боку населення.
10. Скорочення обсягів фінансування та інвестування рекреаційної сфери.
11. Погіршення екологічної ситуації в регіоні.
12. Зниження атрактивності рекреаційних ресурсів природного й антропогенного походження внаслідок нераціонального їх використання та організації недостатньо ефективних заходів з їх охорони.
13. Брак підприємницької ініціативи.

III. Чинники, що сприяють розвитку рекреаційного господарства в регіоні.

Незважаючи на наявність ряду проблем, що перешкоджають підвищенню ефективності функціонування рекреаційного господарства на Поліссі, в регіоні є переваги та можливості, необхідні для подальшого успішного розвитку сфери відпочинку, а саме:

- прикордонне положення;
- сприятливі кліматичні та бальнеологічні умови;
- достатня забезпеченість водними ресурсами;

- наявність родовищ мінеральних лікувальних вод;
- багатство та різноманіття місцевої флори та фауни;
- значна кількість об'єктів природно-заповідного фонду;
- порівняно сприятлива екологічна ситуація в південній частині регіону;
- багата історико-культурна спадщина;
- наявність значної кількості архітектурних споруд, що мають художню цінність та історичне, культурне, духовне значення;
- розвиток в регіоні самобутніх народних ремесел та промислів;
- наявність трьох міжнародних транспортних коридорів;
- значний ступінь транспортної доступності більшості поселень, в яких зосереджені рекреаційні ресурси;
- висока забезпеченість трудовими ресурсами;
- стійка хронічно незадоволена потреба місцевого населення у відпочинку, яку можна задовольнити за рахунок використання внутрішніх ресурсів регіону.

IV. Пропозиції щодо подолання проблем подальшого розвитку рекреаційного господарства Полісся.

1. Введення в практику рекреаційного господарювання рекреаційної ренти, яка може бути додатковим джерелом надходження коштів у галузь та місцеві бюджети.
2. Зменшення податкового тиску на певні види рекреаційної діяльності шляхом надання пільг підприємствам рекреаційної сфери на право використання місцевої символіки, введення регіональних пільг на податок за рекламу рекреаційних підприємств, встановлення "плаваючих" ставок податків, диференціації в залежності від спеціалізації, соціальної значущості, розміру та місця розташування рекреаційного підприємства,
3. Створення рекламно-інформаційної бази Полісся як частини єдиної системи інформування щодо рекреаційного потенціалу регіонів України, суб'єктів рекреаційної господарської діяльності, що діють на ринках рекреаційних послуг, рекреаційні послуги, що вони надають, її популяризація серед населення.

4. Розвиток альтернативних видів туризму (екологічного, сільського та агрорекреаційного, культурно-пізнавального, промисельного, спортивно-оздоровчого та релігійного), що сприятиме вирішенню ряду проблем: залучення до рекреаційного використання нових ресурсів регіону, активізації участі в рекреаційній господарській діяльності – малого і середнього бізнесу; створення додаткових робочих місць; урізноманітнення асортименту рекреаційних послуг; раціонального використання рекреаційних ресурсів; надходження коштів від розвитку даних видів туризму до місцевих бюджетів; стимулювання соціально-економічного розвитку регіону; освоєння нових ніш на як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках рекреаційних послуг. Для розвитку різних видів туризму на Поліссі є усі необхідні передумови: наявність об'єктів природно-заповідного фонду, строкатість ландшафтів регіону, багатий видовий склад флори та фауни, наявність унікальних архітектурних, археологічних та культурних пам'яток, оригінальні народні промисли, наявність районів давнього сільськогосподарського освоєння з усталеними землеробськими звичаями, наявність об'єктів готового житлового фонду у вигляді покинутих помешкань у так званих “неперспективних” селах тощо.

5. Урізноманітнення організаційно-правових форм рекреаційного підприємництва та надання нових рекреаційних послуг в регіоні:

- розвиток сімейного відпочинку за системою “таймшер” (Шацькі озера, береги річок Горинь, Случ, Тетерів, Десна, Снов, Сейм, лісових озер);
- організація санаторно-курортного відпочинку для вагітних жінок із забезпеченням кваліфікованого медичного нагляду, збалансованого харчування, лікувальної фізкультури і т.ін. (екологічно чисті території Полісся);
- організація молодіжних таборів (на екологічно чистих територіях) і таборів сімейного відпочинку (приміські рекреаційні смуги);
- відкриття кафе при літературно-меморіальних, історико-етнографічних та краєзнавчих музеях із використанням їх тематичного напрямку, особливостей місцевої кухні і т.п.;

- організація театралізованих дійств, що відображають давні події або обряди та звичаї, у палацово-паркових комплексах і музеях;
- розвиток екстремального туризму, що, в принципі вже відбувається у зоні відчуження.

6. Розвиток рекреаційної інфраструктури вздовж транспортних коридорів, що проходять територією Полісся, залучення до рекреаційного процесу відповідного потенціалу населених пунктів, що знаходяться поблизу великих транспортних мереж, що сприятиме розвитку в'їзного туризму та поліпшенню транспортної доступності осередків туристичної діяльності.

7. Диференційований підхід до використання ресурсів окремих територій з метою розвитку окремих видів рекреаційної діяльності. На території Поліського економічного району можна виділити 12 рекреаційних районів (додаток 1), кожен з яких характеризується особливостями природних, соціально-економічних умов розвитку рекреаційної діяльності, наявністю рекреаційного каркасу території, спеціалізацією рекреаційного господарства, певним типом рекреаційних ресурсів. У відповідності до цих особливостей територію **Південно-Волинського** доцільно використовувати для розвитку екскурсійної діяльності, культурно-пізнавального та сільського туризму; **Дубенського** – екскурсійної справи та культурно-пізнавального туризму; **Рівненського** – історичного, культурного, релігійного, сільського туризму, екскурсійної та санаторно-курортної справи; **Березнівського** – санаторно-курортної діяльності, екологічного та сільського туризму; **Новоград-Волинського** – санаторно-курортної справи, сільського та культурно-пізнавального туризму; **Житомирського** – культурно-пізнавального, спортивного та сільського туризму, екскурсійної діяльності. Сприятливі умови для розвитку санаторно-курортної справи, екологічного, етнічного, сільського та промисельного туризму існують в **Шацькому** районі, ці ж види, а також культурно-пізнавальний туризм доцільно розвивати у Ковельському рекреаційному районі. Незважаючи на радіаційне забруднення **Поліського радіоекологічного** рекреаційного району, на цих територіях можливий обмежений розвиток екологічного та наукового туризму, а також екскурсійної справи. **Деснянський** та **Остерсько-Удайський** райони є

досить сприятливими для розвитку культурно-пізнавального, релігійного, екологічного, сільського туризму та санаторно-курортної справи, **Задеснянський** – екологічного та сільського туризму.

8. Удосконалення територіальної організації рекреаційного господарства шляхом сприяння утворенню та підтримки територіальних рекреаційних кластерів для повного використання рекреаційних можливостей, в які б об'єднувались підприємства, установи та організації, що працюють у рекреаційній та суміжних сферах, здатні спільними зусиллями підвищити власну продуктивність та з максимальною ефективністю реалізувати мету рекреаційної діяльності. Такими об'єднаннями можуть бути кластери “Шацький”, “Ковель-Луцьк”, “Берестечко – Рівне” (міжобласний), “Східно-Волинський”.

9. Сприяння залученню інвестиційних коштів у галузь, зокрема, розробка відповідних матеріалів і документів, що характеризували б інвестиційну привабливість тих чи інших рекреаційних територій чи об'єктів, а також створення кадастру рекреаційних ресурсів та об'єктів рекреаційного господарства.

10. Застосування маркетингових засобів проведення товарної, цінової, комунікаційної та розподільчої політики по просуванню послуг. Оскільки територія Полісся придатна в основному для розвитку короткотривалого та середньотривалого відпочинку, а також немасових альтернативних видів туризму, найбільш вдалою маркетинговою стратегією підприємств туристичного та санаторно-курортного секторів на Поліссі є концентроване покриття ринку, коли зусилля зосереджуються на одному чи декількох сегментах ринку і за рахунок набуття досвіду роботи і авторитету в даному секторі, а також удосконалення самих послуг та способів їх надання, займають сильні позиції на ринку, хоча існують певні загрози їх втратити (поява сильнішого конкурента, втрата популярності даного виду відпочинку), які можуть бути усунуті застосуванням різних інструментів маркетингу. В умовах відсутнього або негативного попиту на рекреаційні послуги в регіоні як з боку самих поліс'ян, так і споживачів з інших регіонів та країн, на Поліссі доцільно застосовувати інструменти конверсійного та стимулюючого маркетингу.

11. Зменшення тиску на довкілля, що стосується як сучасного стану рекреаційного господарства, а саме, відповідності техніко-екологічних характеристик його функціонування сучасним вимогам, рівня організації рекреаційної діяльності, так і подальших перспектив його розвитку. Оскільки основне місце у структурі природних рекреаційних ресурсів Полісся займають ліси, саме на них припадають найбільші рекреаційні навантаження. Окрім того, що ліси активно використовуються різними суб'єктами господарювання, для багатьох верств місцевого населення ліс та його багатства є однією з важливих статей поповнення власних статків. До того ж заготівля деревини, деяких видів грибів та ягід є досить прибутковою справою, що вже почала привертати увагу малого і середнього бізнесу. Результатом цього є неконтрольована посилена нераціональна експлуатація найбільш цінних ділянок лісових масивів, що може призвести до не тільки до втрати рекреаційного потенціалу даних територій, але й спричинити незворотні зміни в природному середовищі. Розробку, організацію та реалізацію природоохоронних заходів необхідно здійснювати об'єднаними зусиллями вчених, органів державної влади, підприємств лісового господарства, правоохоронних органів та суб'єктів різних видів господарської діяльності, для яких ліс є основним ресурсом. Основними напрямками раціонального рекреаційного лісокористування є наступні:

- періодичне проведення робіт з реконструкції та лісовідновлення на лісових ділянках рекреаційного призначення;
- створення біологічно стійких лісонасаджень та мальовничих ландшафтів у місцях масового відпочинку, культивування лікарських трав;
- благоустрій лісових територій: передбачення місць для наметів, вогнищ, автотранспорту, підтримка в належному стані лісових доріг і стежин;
- нормування рекреаційних навантажень на території;
- тимчасове обмеження доступу відпочиваючих до окремих рекреаційних ділянок лісових масивів, чергування експлуатації таких територій тощо.

V. Концептуальні засади розвитку рекреаційного господарства Полісся.

Головною метою розвитку рекреаційного господарства на Поліссі є формування екологічно і соціально орієнтованої збалансованої регіональної рекреаційної системи, здатної задовольняти специфічні потреби рекреантів у коротко- та середньо тривалих видах відпочинку на високому рівні, а також приносити регіону економічні, комерційні, соціальні та екологічні вигоди.

Досягнення цієї мети повинно будуватись на наступних принципах:

- екологічності, що полягає у гармонізації відносин між людиною та природою, відповідальності за стан довкілля перед прийдешніми поколіннями з боку сучасного суспільства та кожного його члена зокрема, екологізації рекреаційного господарства;
- невід'ємності рекреаційної діяльності і охорони та захисту тих ресурсів, що використовуються в її процесі;
- наукової обґрунтованості проведення тих чи інших видів рекреаційної діяльності на певних територіях;
- відповідальності, що полягає у повному усвідомленні органами місцевої влади та організаторами рекреаційної діяльності усіх загроз та негативних впливів на економічне, комерційне, соціальне та природне середовище, які супроводжують розвиток рекреаційного господарства, та запобігання небажаним наслідкам шляхом раціональної організації регіональних рекреаційних систем;
- пріоритетності збереження екологічної рівноваги перед отриманням комерційного зиску;
- паритетності та пропорційності фінансування рекреаційної галузі;
- інноваційності, котра полягає у розробці та застосуванні новітніх механізмів урівноваження рекреаційних потреб з оптимальним рівнем рекреаційних навантажень на довкілля, що не порушуватиме природню рівновагу в екологічних системах;
- прозорості, що має забезпечити порозуміння органів влади та суб'єктів рекреаційної діяльності з місцевими громадами з приводу екологічної безпеки

та соціально-економічного добробуту останніх, реалізації прав власності на рекреаційні об'єкти, легітимності дій сторін і т.ін.

Втілення вищезазначеної мети передбачає постановку наступних задач та розробку комплексних заходів щодо їх реалізації по таких стратегічних напрямках:

В галузі координації і управління:

- вдосконалення системи управління рекреаційною галуззю на обласному, районному, місцевому рівнях шляхом оптимізації організаційно-управлінської структури;
- стимулювання місцевої ініціативи в управлінні галуззю та прийнятті рішень щодо її функціонування;
- створення сприятливих організаційно-правового та економічного середовища для залучення у сферу малого та середнього бізнесу, забезпечення рівних умов для їх участі в рекреаційній господарській діяльності;
- розробка ефективної системи моніторингу і оцінки наслідків, як позитивних, так і негативних, функціонування рекреаційного господарства.

В галузі ресурсокористування:

- оцінка екологічного потенціалу природних рекреаційних ресурсів, визначення їх екологічної місткості та регуляція на їх основі масштабів відвідуваності;
- створення кадастру рекреаційних ресурсів, надання їм спеціального статусу;
- ефективне та раціональне використання усіх видів рекреаційних ресурсів, забезпечення органами влади контролю за їх використанням;
- використання регіональних переваг у забезпеченості ресурсами, інфраструктурою для ефективного розвитку рекреаційного господарства.

У галузі фінансового забезпечення:

- вдосконалення та раціональне використання фінансово-кредитних важелів управління галуззю;
- розробка адресних інвестиційних програм для перспективних з точки зору стимулювання економічного зростання регіонів видів рекреаційної діяльності;
- забезпечення доступності до кредитних ресурсів;
- стимулювання інвестиційної діяльності в рекреаційній сфері регіону.

У галузі удосконалення матеріально-технічної бази рекреації:

- сприяння розвитку регіональної рекреаційної інфраструктури;
- забезпечення ефективного використання наявної рекреаційної інфраструктури шляхом реконструкції та модернізації діючих об'єктів рекреаційного господарства;
- піднесення на якісно вищий рівень стану регіональної та соціальної інфраструктури, що використовується в рекреаційній діяльності.

У галузі маркетингової діяльності:

- підтримка процесу поширення інформації про рекреаційні можливості регіону;
- забезпечення популяризації регіонального рекреаційного продукту на внутрішньому та зовнішніх ринках рекреаційних послуг;
- сприяння процесу удосконалення традиційних і розробці нових, специфічних для даного регіону, рекреаційних послуг регіонального, загальнодержавного та міжнародного рівнів;
- забезпечення доступності рекреаційних послуг для всіх верств населення;
- сприяння просуванню рекреаційних послуг на внутрішній та зовнішній ринки.

У галузі зв'язків:

- розвиток міжрегіонального і міжгалузевого співробітництва в рекреаційній сфері, оптимально збалансоване регулювання суспільно-економічних відносин у сфері організації і розвитку галузі;
- забезпечення встановлення урівноважених, взаємовигідних зв'язків між рекреаційною та екологічною системами;
- створення механізму постійної взаємодії між рекреаційними підприємствами і науковими установами, що вивчають різні аспекти перебігу рекреаційної діяльності та функціонування рекреаційного господарства, а також навчальними закладами, що спеціалізуються на підготовці кадрів у галузь.

У галузі освіти та науки:

- створення багаторівневої системи підготовки кадрів для рекреаційної сфери, розробка і запровадження перспективних галузевих мінімальних освітніх стандартів;
- підготовка представників приватного сектору, бажаючих займатися наданням послуг у галузі альтернативних видів туризму, з основ бізнесу, соціальної реклами; проведення роз'яснювальної роботи, тренінгів та семінарів з основ організації альтернативних видів туризму, надання інформаційно-консультативних послуг;
- освітня робота серед туристів, котрі відвідують регіон, з приводу способів поведінки в природі та місцевих громадах;
- всебічне вивчення аспектів перебігу рекреаційної діяльності та наукове обґрунтування засад організації та функціонування рекреаційного господарства.

Реалізація цих завдань повинна здійснюватись поетапно: створення програми та плану розвитку рекреаційного господарства у Поліському регіоні; удосконалення нормативно-правової бази розвитку даної галузі в регіоні; безпосередньо розвиток галузі як результат проведення комплексних заходів.

Джерелами фінансування становлення та подальшого функціонування рекреаційного господарства можуть бути: державні кошти, що виділяються з бюджету на розвиток галузі, державні кошти, що виділяються на реалізацію цільових програм, фонди розвитку туризму, прямі іноземні інвестиції, інвестиції приватного сектора, місцеві бюджети, сама галузь.

Для ефективної та якісної реалізації основної мети розвитку рекреаційного господарства на Поліссі обов'язковою складовою частиною її втілення повинна бути система моніторингу та оцінки. Для цього повинна бути розроблена система кількісних і якісних індикаторів, що відповідали б принципам і задачам реалізації головної мети. Її здійснення сприятиме формуванню ефективної, конкурентоспроможної та екологічно безпечної рекреаційної системи регіону.

Отже, виведення рекреаційного господарства Полісся на якісно новий рівень, підвищення ефективності його функціонування можливе лише спільними зусиллями наукових, ділових, управлінських та громадських кіл.

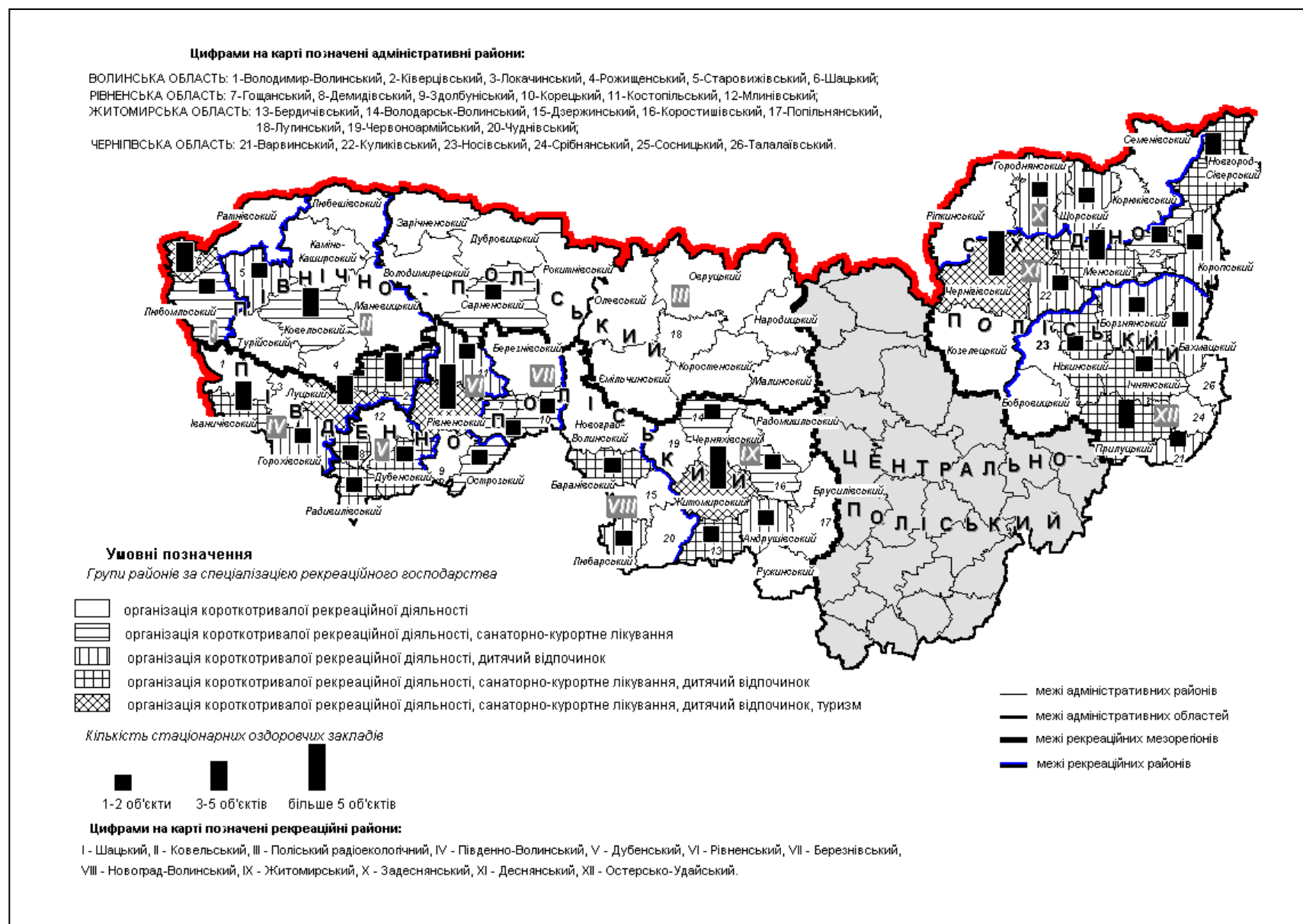

Рис. 2.10. Економіко-рекреаційне районування території Полісся